

תמה חלפין. היה רע לתפארת: לינה משותפת – פוליטיקה וזיכרון. שדה בוקר
ובאר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
2017. 250 עמודים

יעלה להברז*

הספר היה רע לתפארת: לינה משותפת – פוליטיקה וזיכרון בוחן את השיח הפסיכולוגי והציבורי העוסק בלינה המשותפת הקיבוצית. מרבית הספרות המקצועית והפופולרית על חוויית החיים בקיבוץ ככלל ועל חוויית הלינה המשותפת בפרט עוסקת בשרטוט דיכטומי: או שהחיים בקיבוץ מתוארים כאידאה אוטופית, או שהם ביטוי לדיסטופיה הרסנית. אולם חלפין מראה בספרה שאפשר לנוע בין הדיכטומיות האלה ומעבר להן.

הספר מתחיל את הדיון במה שחלפין מכנה "מלחמות הזיכרון". באמצעות ניתוח סוציולוגי אנתרופולוגי ביקורתי, השיח הפסיכולוגי מפורק לחלקיו ונותר עירום. הקוראת נחשפת לתהליך השתרשות השיח הפסיכולוגי, לאחיזה שהוא קנה בספרות הפסיכולוגיה הפופולרית, וכתוצאה מכך – לאופן שבו חלחל לזהותם של בוגרי הלינה המשותפת. מטרת הספר היא לבחון מה נתפס כזיכרון לגיטימי וכיצד מתעצב נרטיב קנוני של זיכרונות ילדות בחינוך המשותף. כאנתרופולוגית, חלפין מודעת לאלימותו הפוטנציאלית של סכין המנתחים, וביד רגישה אך בטוחה היא פורשת בפנינו את האופן שבו השיח על הלינה המשותפת עבר מאידאליזציה לגינוי מוחלט.

השיח הקיבוצי ביקש לראות בלינה המשותפת גולת הכותרת של החינוך הקיבוצי האידאי – יצירת האדם החדש, אולם השיח הפסיכולוגי ראה בה מעשה פלילי ולא מוסרי, הזנחה פושעת, ואת תוצריה – הילדים – ראה כקורבנות וכניצולים של פוסט-טראומה. חלפין מראה כיצד אימוץ השיח הפסיכולוגי על ידי תוצרי הלינה המשותפת כונן בפרט את ההבנות שלו לגבי עצמו. הוא העניק למבוגרים מערכת שתסביר להם את הילדים שהם עצמם היו. שיח הניצולים עוסק ביצירת גבול במסגרת תהליך פוליטי ותרפויטי; זהו שיח שמטרתו ליצור זהות קולקטיבית של בוגרי הלינה המשותפת דרך הגדרת הטראומה שהם חולקים זה עם זה. כך הם הופכים לחלק מקהילת זיכרון של קורבנות טראומה. התזה שמציגה חלפין בספרה מהדהדת שאלה רחבה יותר העוסקת בקשר שבין הפרט לקולקטיב. ייתכן כי תחושת שותפות הגורל, היות הפרט חלק מקהילה (גם אם של ניצולים), היא הדרך של יוצא הקיבוץ לחוש חלק ממשו. הפרט היונק מרגע לידתו את ה"אנחנו הקולקטיבי" מאמץ את שיח הניצולים כדי לא לחוש לבדו בעולם הרואה בו תוצר קלוקל, מוצר פגום.

חלפין אינה מסתפקת בניתוח השיח הציבורי על הלינה המשותפת אלא אף עורכת השוואה בין השיח הפסיכולוגי הפרופסיונלי ובין השיח הפסיכולוגי של אנשי הקיבוץ עצמם. באמצעות ניתוח של מגוון חומרים אמפיריים – סרטים, ספרים, כתבות בעיתונים ומחקרים פסיכולוגיים – חלפין חושפת את שורש ההבדלים בין שני השיחים, העמוק והמורכב הרבה יותר מוויכוח על מקום לינת הילד. הוא נעוץ בהבדלים שבהנחות היסוד על טבע האדם, על החברה ועל היחסים בין השניים. חלפין מראה כיצד שני שיחים אלו נאבקים על הכוח להגדיר את הנורמלי והפתולוגי:

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

כל צד רואה בעצמו את הנורמלי ובאחר את הפתולוגי ומנווט את התיאוריות הפסיכולוגיות לצרכיו. מה שהאחד רואה כחיסרון, האחר רואה כיתרון.

לפי השיח הפסיכולוגי הקיבוצי, ההורים היו עשויים להיות גורם פתולוגי בחינוך הילד. כדי להתמודד מבחינה חברתית עם הפגיעה הפוטנציאלית ביקש הקיבוץ לצמצם ולתחום את תפקיד ההורים. לעומת זאת, על פי השיח הפסיכולוגי הפרופסיונלי ההורים אכן יכולים להיות פגיעה עבור הילד, אך זו ניתנת לתיקון באמצעות טיפול; ההרחקה מהם יוצרת קשיי היקשרות ואישיות לא יציבה. מאז שנות השמונים, אז הופסקה הלינה המשותפת במרבית הקיבוצים, השיח הפסיכולוגי הפרופסיונלי עובר שינוי ופסיכולוגיית הטראומה הופכת לפוליטיקה של הטראומה. הווה אומר, כלל זיכרונות הילדות, הטובים והרעים, הם הוכחה לקיומן של טראומות. הפרט שחוה חוויות שליליות הוא עדות לטראומה הקולקטיבית, הוא הסמן "הנורמלי" לאישיות הפתולוגית שיוצר הקיבוץ. לעומתו, הפרט שחוה חוויות חיוביות נתפס כמי שמדחיק את הטראומה. זיכרונות מאושרים נתפסים הלכה למעשה כמנגנוני הגנה פסיכולוגיים, כ"אני כוזב". הנה כי כן, חלפין מוכיחה כי השאלה מהי האמת, מה היה או לא היה, אינה רלוונטית. השיח הפסיכולוגי הפרופסיונלי אינו מכיר באפשרות להפיק חוויה טובה מהמציאות האמורה. מי שחוה טוב נתפס כמי שמצוי בהרחקה מתוך טראומה עמוקה.

שאלת הזיכרונות נבחנת לא רק באמצעות קטעי ארכיון, עיתונות, סרטים וספרים אלא גם באמצעות סיפורי חיים של בוגרות הלינה המשותפת. מטרת ניתוחם של סיפורי חיים אלו אינה לבחון "מה היה", מהי האמת, אלא כיצד מיוצרת אמת על הלינה המשותפת, מה הם סוגי האמת המיוצרים בנוגע אליה ומה הם תנאי הייצור ואופני הייצור המאפשרים את קיומה של אמת כזאת. באמצעות ניתוח סיפורי החיים הקורא רואה כיצד השיח הקיבוצי, המדבר בקול קולקטיבי, מנסה לייצר נרטיב אוטופי – הילדות בקיבוץ היא הטוב ביותר האפשרי – מול השיח הפסיכולוגי, המדבר בקול אינדיבידואלי ומנסה לייצר נרטיב דיסטופי: הילדות בקיבוץ טראומטית.

מניתוח סיפורי החיים עולה האופן שבו ההנחות האפיסטמולוגיות של השיח הפסיכולוגי מייצרות סיפור מסוג מסוים, במקרה זה סיפור של ילדות אומללה. עבור המרואיינות, אחת החוויות הקשות שעברו היא מאבקן הבלתי פוסק על הנכחת האני הייחודי שהן נדרשו להדחיק ולהסתירו בתוך מסגרת החינוך הקולקטיבית. בשיח הקיבוצי זוהי ההוכחה להצלחת האוטופיה: העלמת האינדיבידואל. בשיח הפסיכולוגי זוהי ההוכחה לדיסטופיה ולכשלי החינוך הקיבוצי. סיפורי הילדות של בוגרות הלינה המשותפת רוויים בלשון "אנחנו", וגם כאשר הן מתארות חוויות ילדות חיוביות, אם מאמצים את השיח הפסיכולוגי הפרופסיונלי חוויות אלו מתפרשות כאומללות. כשחלפין מנתחת את סיפורי החיים היא מראה כי לא רק הפרשנות היא שמשתנה: החלפת התיאור של חוויות הילדות משנה את חוויית הילדות עצמה – אמת אחת מוחלפת באמת אחרת.

חלפין מראה שהשיח הפסיכולוגי, על אף יומרתו לניטרליות, אינו כזה כלל ועיקר. הוא רווי בהטיות מגדריות ואידאולוגיות, מה שאינו מאפשר להותיר את האימהות הקולקטיבית בקיבוץ נקיה וללא רבב. כאן מצויה אחת האמירות המעניינות בספר – אף שהקיבוץ כביכול הפקיע את ההורות מההורים, בסיפורי החיים של בוגרות הלינה המשותפת האם היא הניצבת במרכז התחלואות והאב זוכה מן ההפקר. ברוב הקיבוצים, המאבק להפסקת הלינה המשותפת היה נשי באופן מובהק, ובדרך כלל פעלו בו אימהות לכמה ילדים. עם זאת, המאבק לא ניקה אותן מאשמה. באמצעות ניתוח סיפורי החיים ודמויות ההורים הנשקפות מהם חלפין מראה

ביקורת ספרים

כי הסדר המגדרי, המפרנס נרטיב פסיכולוגי, קיים עצמו באותה מידה גם בקולקטיב הקיבוצי. הכוונה היא לכך שהגברים נתפסו כנורמה – הקיבוצניקים הטובים, האדם החדש – ואילו הנשים הן "בעיה" שיש לפותרה. האבות מזוהים עם אידאולוגיה ולכן עם קולקטיב, ואילו האימהות מזוהות כבעיה חברתית, כאינדיבידואלים. מסיפורי החיים עולה כי האם יוצאת נפסדת בשני המקרים: אם הזדהתה עם הקולקטיב והייתה "אם טובה" לפי גישת הקולקטיב, ילדיה עתידים לראות בה אם מזניחה. אם הזדהתה עם האינדיבידואל, הבקה בילדיה ופעלה נגד הקולקטיב, סומנה כ"אם רעה" בעיני הקולקטיב. סימון זה גרם לסבל לא רק אצלה אלא גם אצל ילדיה, שחוו גינוי קולקטיבי. בשני המקרים האם היא אם "לא טובה דיה", הן בשיח הקיבוצי הקולקטיבי (כי פעלה נגד הקולקטיב) הן בשיח הפסיכולוגי האינדיבידואלי (כי פעלה לפי הקולקטיב ונגד ילדיה, כלומר נגד האינדיבידואל).

ספרה הנהדר ופוקח העיניים של חלפין מזקק את השאלה העמוקה והרחבה העומדת מאחורי הדיון על חוויית הלינה המשותפת וחוויית החיים בקיבוץ: לא מה היה או לא היה, לא מהי "האמת", לא מה קרה או לא קרה – אלא כיצד ראוי להיות. עם זאת, השאלה מה ראוי היא שאלה סבוכה התלויה בזמן ומקום. אני עצמי יוצאת קיבוץ וגדלתי בבית שהיה מעברת מחקר קלאסית – שני אחי הבוגרים (אח ואחות) גדלו מיום הולדתם בלינה משותפת, ואילו קבוצת הביקורת – אני ואחי הצעיר – גדלנו מיום הולדתנו בבית. לאורך השנים תהיתי שוב ושוב אם אחי הבוגרים נוהגים כפי שהם נוהגים כתוצאה מחוויות הלינה המשותפת. כל תכונת אופי שתפסתי כשלילית נקשרה אצלי כקשורה קשר מובהק ללינה המשותפת שחוו. בעיני עצמי, הייתי הגרסה המשופרת והמעודכנת של החינוך הקיבוצי. חוויית הילדות שלי הייתה נהדרת, ולמרות זאת במשך שנים אימצתי לעצמי את אופנת השיח הפסיכולוגי הפופולרי, שתלה בחינוך הקיבוצי את האחריות לתוצרים קלוקלים – אינדיבידואלים שחוו טראומה קולקטיבית. מתוך כך, הגדרתי את עצמי כניצולת קיבוץ. ספרה של חלפין חידד עבורי את ההבנה כי אימוץ אחת משתי המערכות של הנחות יסוד – זו הפסיכולוגית או זו הקיבוצית – שלל לגמרי את האחרת ועשתה אותה לא לגיטימית.

ספרה של חלפין מנסה לנוע בין הדיכוטומיות האלה ומעבר להן, וכך מציג תמונה מורכבת ועמוקה של הקשרים העדינים שבין הפרט לקולקטיב ושל מאבקי הכוח בין שיחים פרופסיונליים המתחרים זה בזה על דומיננטיות ואחיזה, כאשר בתווך מצויה חוויית החיים בקיבוץ – התגלמות ה"רע לתפארת".